

Joanna Duda
Uniwersytet Łódzki

Przysłowia w klasie językowej

Streszczenie

Aby proces nauczania i uczenia się języka obcego był skuteczny, należy pamiętać o tym, że język jest nierozdzielnie związany z kulturą kraju, w którym jest obecny. Innymi słowy, język jako twór społeczno-historyczny jest naznaczony kulturą, kultura natomiast widoczna jest przede wszystkim w języku. Zatem ciekawym sposobem na pogłębienie wiedzy zarówno językowej, jak i realioznawczej, wydaje się nauka przysłów. Dzięki nim uczeń zostaje skonfrontowany z namiastką innej rzeczywistości, gdyż przysłowie to wytwór danej wspólnoty językowej, przykład rzeczywistego użycia języka. Należy dodać, że autorom przysłów (w większości przypadków są autorzy anonimowi) nie przyświecały żadne względy językowo-dydaktyczne. Dlatego też przysłowia są nośnikami sprzyjającymi przekazywaniu kultury, prezentują wiele odniesień do zwyczajów danych krajów i narodów. Zgodnie z nową podstawą programową stanowią więc cenne źródło informacji o krajach, których języki są nauczane w szkołach.

Słowa kluczowe: przysłowie, przysłowia angielskie, przysłowia francuskie, nauka przysłów, interpretacja przysłów

Abstract

In order to achieve effectiveness in the process of teaching and learning a foreign language, one should bear in mind that a language is inextricably linked to the culture of the country in which it is present. In other words, a language as a social and historic construct is marked by the culture, while the culture itself is apparent mostly in the language. Thus, the study of proverbs seems to be an interesting way of broadening the knowledge of both the language and reality.

Thanks to proverbs a student is faced with bits of a different reality since a proverb is a product of a given linguistic community, an example of a genuine use of a given language. It should be noted that authors of proverbs (in most cases these are anonymous authors) did not pursue any linguistic or teaching goals. Therefore, proverbs are carriers which are favourable to conveying culture; they present a number of references to customs of given countries and peoples. Under the new curriculum they are, hence, a valuable source of information on countries the languages of which are taught in schools.

Keywords: proverb, English proverbs, French proverbs, learning proverbs, interpretation of proverbs

Czym jest przysłowie i jakie są jego wyznaczniki?

Definicja przysłowia to temat, który już od kilkunastu lat wzbudza ogromne kontrowersje zarówno wśród teoretyków, badaczy, jak i przeciętnych użytkowników języka. Zaistniały stan rzeczy zdaje się tłumaczyć to, że przysłowie jawi się jako fenomen językowy, kulturowy i społeczny. Stąd też wynikają trudności w sprecyzowaniu jego definicji i zawarciu w niej wszystkich elementów niezbędnych do wystarczającego opisu¹. Niektórzy badacze, jak np. Whiting i Tylor, są zdania, że definicja przysłowia nie jest rzeczą możliwą. Jak twierdzi ten ostatni:

Definicja przysłowia jest zbyt wymagającym przedsięwzięciem, by warto było się w nie angażować; a jeśli nawet jakimś cudem zdołamy zebrać w jednej definicji wszystkie elementy najważniejsze i nadać im wagę, na jaką zasługują, nie będziemy dysponować nawet ułamkiem pojęcia. Niekomunikowalna właściwość tegoż objawia nam, iż z dwóch zdań jedno jest przysłowiem a drugie nim nie jest².

Choć przytoczone słowa zostały napisane przez Tylora pół wieku temu, do dziś żaden z badaczy tych paremii nie zaproponował definicji, która określiłaby w krótki i zwięzły sposób, po pierwsze, czym jest przysłowie, po drugie, które zdania możemy za takowe uznać, a których już nie. Więk-

¹ J.-C. Anscombe, *Parole proverbiale et structures métriques*, Langages: La parole proverbiale 2000; tenże, *Proverbes et formes proverbiales: valeur évidentielle et argumentative*, Langue Française 1994, No. 102; P. J.-L. Arnaud, *Réflexions sur le proverbe*, Cahiers de Lexicologie 1991, No. 59.

² A. Taylor, *The Proverb*, Pensylwania 1962, s. 3.

szość językoznawców zaznacza jednak, że mimo braku definicji tego pojęcia istnieje możliwość zdeterminowania pewnych wyznaczników przysłowia. Innymi słowy, każde przysłowie ma pewne cechy, dzięki którym jesteśmy w stanie stwierdzić, czy widoczne zdanie jest przysłowiem, czy nim nie jest. Poniżej wymieniono kryteria zaproponowane przez lingwistów:

- uniwersalność³;
- dostępność⁴;
- forma, która mimo upływu czasu pozostaje niezmienna⁵;
- brak autora, wyrażenia anonimowe⁶;
- sens ukryty, przenośny, figury stylistyczne⁷;
- walory dydaktyczne⁸;
- mądrość narodów⁹;
- autonomia semantyczna, syntaktyczna i pragmatyczna – przysłowia analizujemy jako zamkniętą całość¹⁰;
- autonomia gramatyczna – przysłowie to wiadomość kompletna, zakończona¹¹.

Oczywiście, czynników składających się na przysłowie jest o wiele więcej niż wyżej wymienione, niemniej jednak podane tutaj cechy przysłów są najczęściej cytowanymi.

Czy przysłowie jest wyrażeniem frazeologicznym?

W 1921 r. francuski badacz Charles Bally podjął próbę opisu wyrażen frazeologicznych. Twierdził, że każdy frazeologizm zawiera w sobie *les indices* (wskazówki, wskaźniki), dzięki którym jesteśmy w stanie go odczytać. Owe wskazówki podzielił na wewnętrzne – pisał o nich *peu sûrs*,

³ J. Krzyżanowski, *Nowa Księga Przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich w oparciu o dzieło Samuela Adalberga*, Warszawa 1969.

⁴ Tamże; Ch. Schapira, *Les stéréotypes en français : proverbes et autres formules*, Paris 1999.

⁵ J. Krzyżanowski, dz. cyt.

⁶ J.-C. Anscombe, *Parole...* VIII; J. Krzyżanowski, dz. cyt.

⁷ G. Kleiber, *Sur le sens des proverbes*, *Langages*: IX La parole proverbiale 2000, No. 139; Ch. Schapira, dz. cyt., s. 78–81 oraz 66–69.

⁸ J. Krzyżanowski, dz. cyt.

⁹ J.-C. Anscombe, *Parole...* VIII.

¹⁰ Ch. Schapira, dz. cyt., s. 58–64.

¹¹ Tamże.

trompeurs (niezbyt pewne, łudzące) – zewnętrzne, które charakteryzował jako *la correspondance entre la forme et la pensée* (wzajemne oddziaływanie pomiędzy formą a myślą)¹². W grupie zewnętrznej umieścił jednostki frazeologiczne, przypisując im następującą definicję:

grupa wyrazów tworzy pewną całość, kiedy wyrazy, które tworzą tę grupę, tracą całe swoje znaczenie i gdy tylko całość posiada znaczenie/sens; trzeba ponadto, by to znaczenie było nowym tworem i nie stanowiło wyłącznie sumy znaczeń formujących je elementów¹³.

Jeśli powyższy cytat odniesiemy do wyznaczników przysłówia, konkretnie do obserwacji Schapiry, możemy uznać, że Bally umieściłby przysłówia wśród wyrażen frazeologicznych.

Przenosząc się na rodzimy grunt, możemy wyróżnić trzy klasyfikacje związków frazeologicznych: klasyczną Stanisława Skorupki¹⁴, typologiczną Andrzeja Marii Lewickiego¹⁵ i funkcjonalną Piotra Müldnera-Nieckowskiego¹⁶. Klasyfikacja Skorupki, inaczej zwana formalno-semantycznym podziałem frazeologizmów, zakłada że frazeologizmy można podzielić ze względu na ich budowę bądź też stopień łączliwości. W przypadku pierwszego podziału autor wyróżnia frazy (np. *burza huczy; serce boli; nie ma tego złego, co by na dobre nie wyszło*), zwroty (np. *ruszać z kopyta, pleść trzy po trzy, prawdę mówiąc*) i wyrażenia (np. *mądrość książkowa, syneczek mamusi, słodkie lenistwo*). Jednocześnie podkreśla, że „do fraz należą wszelkiego rodzaju przysłówia, sentencje, maksymy, powiedzenia i porzekadła”¹⁷. Lewicki ujmuje frazeologizmy przez pryzmat funkcji składniowych oraz sposobu funkcjonowania znaczenia. W pierwszej kategorii, podobnie jak Skorupka, umieszcza frazy (np. *wyszło szydło z worka, ręce opadają*) i zwroty (np. *trząść się jak galareta, akcje idą w górę*). Równocześnie rozszerza swój podział o wyrażenia rzeczownikowe (np. *biały kruk, twardy orzech do zgryzienia*), wyrażenia określające (np. *z krwi i kości, z duszą na ramieniu*) i wskaźniki frazeologiczne (np. *w ramach czegoś, albo... albo...; rzecz jasna*). Według Lewickiego przysłówia nie

¹² Tłumaczenie własne.

¹³ Ch. Bally, *Traité de stylistique française*, Heidelberg 1921, s. 74.

¹⁴ S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 1993.

¹⁵ A. M. Lewicki, *Składnia związków frazeologicznych*, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego 1983, t. 40.

¹⁶ P. Müldner-Nieckowski, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 2003.

¹⁷ S. Skorupka, dz. cyt., s. 6.

należą jednak do frazeologizmów. Twierdzi on, że są one gotowymi, odrębnymi tekstami. Klasyfikacja Müldnera-Nieckowskiego opiera się podziale frazeologizmów ze względu na sposób powstawania związków wyrazowych. Autor wyróżnia frazeologizmy otwarte, wśród nich odtworzone (np. *ludzie walą do kina*), przekształcone (np. *akcja powieści rozwija się*) i złożone (np. *akcje idą w górę, rosną*), frazeologizmy zamknięte (zwykle idiomy lub wyrażenia i zwroty przyimkowe) oraz frazeologizmy formalne (wśród nich umieszcza komendy i komunikaty dyrektywne, a także terminy). Podobnie jak Lewicki jest zdania, że przysłowia nie zaliczają się do frazeologizmów, są to związki wyrazowe do nich podobne.

Jak odczytać przysłowie?

Na wstępie została już zaznaczona wieloaspektowość przysłów, zatem możliwości ich interpretacji mogą być różnorodne i różnią się według badaczy. Kleiber¹⁸ proponuje spojrzeć na przysłowie jako na *phrase générique et dénomination de type particulier* (zdanie ogólne wyznaczające cechy szczególne)¹⁹. Anscombe²⁰ jest zdania, że paremie należy analizować jako wypowiedzi ogólne typizujące. Lipińska²¹ dokonuje interpretacji przysłów na podstawie schematu komunikacji językowej i funkcji języka według Jakobsona. Z kolei Crépeau²² opowiada się za zastosowaniem systemu norm społecznych jako elementu kluczowego do rozszyfrowania treści przysłów.

Ze względu na mnogość dostępnych metod interpretacji przysłów w artykule ograniczono się jedynie do opisu metody, która może być szerzej stosowana w kontekście klasy językowej. Jej twórca, Arnaud²³, wychodzi z założenia, że każde przysłowie możemy analizować na trzy różne sposoby gdyż każda jednostka niesie w sobie nie jedno, ale trzy możliwe znaczenia. Pierwsze z nich *sens propositionnel* (sens propozycyjny, zdaniowy) ukazujący zdania o charakterze stwierdzeń i prawideł korelujących z człowiekiem i jego otoczeniem, a także odnoszący się do relacji między

¹⁸ G. Kleiber, dz. cyt., s. 41 oraz 58.

¹⁹ Tłumaczenie własne

²⁰ J.-C. Anscombe, *Parole...*

²¹ M. Lipińska, *L'équivalence des proverbes polonais et des proverbes français*, Łódź 2004.

²² P. Crépeau, *La définition du proverbe*, *Fabula* 1975, No. 16.

²³ P. J.-L. Arnaud, dz. cyt., s. 16–18.

jednostką a społecznie przyjętymi wartościami. Na tej podstawie będziemy rozumieli *sens propositionnel* jako dosłowną interpretację przysłowia. Drugie znaczenie to *sens référentiel* (sens referencyjny, odniesienia), który nadaje zdaniu i sytuacji przez nie prezentowanej nowy wydźwięk. Zatem ogólny sens przysłowia będzie inny niż suma znaczeń formułujących je elementów. Powyższa uwaga prowadzi do wniosku że możemy postrzegać *sens référentiel* jako przykład pewnego rodzaju metafory. Ta właściwość przysłów, zdaniem Arnaud, znacznie przyczynia się do ich łatwiejszego zapamiętywania przez użytkowników języka²⁴. Znaczenie trzecie to według autora *sens fonctionnel* (sens funkcjonalny)²⁵, który jest odpowiedzią na zaistniałą sytuację bądź sugeruje jej rozwiązanie/konsekwencje. Inaczej mówiąc, przysłowie w tym konkretnym kontekście spełniać będzie funkcję komunikacyjną, a dalej pragmatyczną²⁶.

Analiza i interpretacja wybranych przysłów

W tej części artykułu poddamy analizie kilka wybranych przysłów. Zostały one zaczerpnięte odpowiednio z *Dictionnaire de proverbes et ditions* pod redakcją F. Montreynaud, A. Pierron i F. Suzzoniego²⁷ oraz z *Angielsko-polskiego słownika przysłów, powiedzeń, aforyzmów i cytatów* D. Radziejewskiego²⁸. Wszystkie zostaną zinterpretowane za pomocą opisaną powyżej metody Arnauda. Pierwsza para to:

1. *Chat échaudé craint l'eau froide.*
2. *A scalded cat fears cold water.*

Przysłowia w obu językach możemy przetłumaczyć na język polski jako *Kto na gorącym się sparzył, ten na zimne dmucha*²⁹. W przedstawionych przykładach weźmiemy zatem pod uwagę sens referencyjny oraz sens funkcjonalny. Powyższe przysłowie, choć zawiera w sobie leksem „kot”, odnosi się do ludzi i ich zachowań. W przypadku funkcjonalnym

²⁴ Tamże, s. 20.

²⁵ Tłumaczenie: Duda, Poniatowska-Bylina.

²⁶ P. J.-L. Arnaud, dz. cyt., s. 16–20; Ch. Schapira, dz. cyt., s. 78.

²⁷ F. Montreynaud, A. Pierron, F. Suzzoni, *Dictionnaire de Proverbes et ditions*, Paris 1980.

²⁸ D. Radziejewski, *Angielsko-polski słownik przysłów, powiedzeń, aforyzmów i cytatów*, Włocławek 1998.

²⁹ Tamże, s. 43.

przestrzega nas przed kolejną podobną sytuacją. Innymi słowy, ten kto doświadczył już czegoś nieprzyjemnego, będzie bardziej ostrożny w przyszłości, jeśli napotka identyczny stan rzeczy³⁰. Kolejna para to:

1. *Le chat aime le poisson, mais il n'aime pas à mouiller la patte.*
2. *All cats love fish but fear to wet their paws.*

W przypadku tego zestawienia przysłowie francuskie przetłumaczymy zgodnie z sensem zdaniowym jako *Jadłby kot ryby, ale nie lubi łapki zamoczyć*³¹. Analogicznie potraktujemy przysłowie angielskie: *Wszystkie koty lubią ryby, ale boją się łapki zamoczyć*³². Zwróćmy uwagę, że w obu językach istnieje powiązanie pomiędzy kotem a jego pożywieniem – w przysłowiu pojawia się ryba. Druga część przysłów to z kolei element, który je różnicuje. W wersji francuskiej widzimy czasownik *aimer*, co oznacza, że kot nie lubi zamoczyć łapki. Przykład angielski jest bardziej precyzyjny i przytacza lęk/obawę jako przyczynę niechęci zamoczenia łapek przez kota. Oprócz sensu propozycyjnego możemy zauważyć także sens referencyjny – jakże często ludzie chcą dostać pewne dobra bez włożenia w ich zdobycie najmniejszego wysiłku.

Jeszcze inne zestawienie wygląda następująco:

1. *Querelles de chiens, ils se raccommoient à la soupe.*
2. *Par un os en bouche
Se tait qui grouche.*
3. *Dirty puddings for dirty dogs.*
4. *Hungry dogs will eat dirty puddings.*
5. *You may choke a dog with pudding.*

Przykład 5 i 6 w tłumaczeniu zgodnie z sensem zdaniowym będzie wyglądał odpowiednio: *Psie kłótnie kończą się przy zupie* i *Psią buzię kością zamkniesz*³³. Sens odniesienia i sens funkcjonalny pokazują natomiast, jak ważny w tradycji i kulturze francuskiej jest wspólny posiłek, podczas

³⁰ H. Hoof, *Études terminologiques et linguistiques. Un bestiaire linguistique – ou les animaux dans les images du français et de l'anglais*, Belgique 2000, vol. 47, No. 3, s. 563.

³¹ Tłumaczenie własne.

³² D. Radziejewski, dz. cyt., s. 51.

³³ Tłumaczenie: Duda, Poniatowska-Bylina.

którego spotykają się wszystkie pokolenia i jak istotne jest przy tym właściwe zachowanie przy stole. Przysłowia angielskie (7, 8, 9) z zachowaniem sensu propozycyjnego przetłumaczymy jako: *Plugawy pudding dla plugawych psów*, *Głodne psy zjedzą brudny pudding*, *Puddingiem można psa udławić*³⁴. W przykładzie 7 sens referencyjny i funkcjonalny odniesie się do zachowania nieuczciwych ludzi: krzywda i zło wyrządzone drugiemu powraca do jednostek je czyniących. Zdanie 8 także wiąże sens referencyjny i funkcjonalny z postępowaniem człowieka. Ludzie głodni, najczęściej biedni i bezdomni, często zadowolają się jakimkolwiek posiłkiem. Przysłowie 9 analizowane w szerszym kontekście (sens odniesienia, sens funkcjonalny) możemy odnieść do połączenia dwóch polskich przykładów. Pierwszy to przysłowie *Co za dużo, to niezdrowo*, drugi to wyrażenie *złoty środek*. We wszystkich naszych działaniach powinniśmy więc zachować umiar. Istotnym elementem przysłów angielskich jest leksem *pudding*, który w danych przykładach odgrywa nie tyle rolę językową, ile kulturową. Jest to wyraźne nawiązanie do obszaru kulturowego użytkowników języka angielskiego.

Podsumowanie

Przysłowie to doskonałe narzędzie pracy zarówno dla nauczyciela, jak i dla ucznia. Dzięki wykorzystaniu paremii podczas zajęć w klasie językowej uczniowie nabywają nie tylko kompetencji lingwistycznych (leksykalnych, gramatycznych, fonologicznych, ortograficznych), ale także socjolingwistycznych (rejestr wypowiedzi, dialekty i odmiany regionalne – niezmienna forma przysłów pomimo upływu czasu) i socjokulturowych (np. wiedza o stosunkach międzyludzkich, systemach wartości, poglądach). Ponadto uwrażliwiają się na czynniki interkulturowe, potrafią dostrzec podobieństwa i różnice między kulturą własną a obcą, jednocześnie nabywając umiejętność pośredniczenia między tymi kulturami³⁵.

³⁴ D. Radziejewski, dz. cyt., s. 79–80.

³⁵ A. Kowalska, *Realioznawstwo, wykorzystanie materiałów autentycznych a przygotowanie do matury z języków obcych*, Forum Nauczycieli 2006, nr 21–22(2), s. 27–28.

Bibliografia

- Anscombre J.-C., *Parole proverbiale et structures métriques*, Langages: La parole proverbiale 2000.
- Anscombre J.-C., *Proverbes et formes proverbiales: valeur évidentielle et argumentative*, Langue Française 1994, No. 102.
- Arnaud P.J.-L., *Réflexions sur le proverbe*, Cahiers de Lexicologie 1991, No. 59.
- Bally Ch., *Traité de stylistique française*, Heidelberg 1921.
- Crépeau P., *La définition du proverbe*, Fabula 1975, No. 16.
- Hoof H., *Études terminologiques et linguistiques. Un bestiaire linguistique – ou les animaux dans les images du français et de l'anglais*, Belgique 2000, vol. 47, No. 3.
- Kleiber G., *Sur le sens des proverbes*, Langages: La parole proverbiale 2000, No. 139.
- Kowalska A., *Realioznawstwo, wykorzystanie materiałów autentycznych a przygotowanie do matury z języków obcych*, Forum Nauczycieli 2006, nr 21–22(2).
- Krzyżanowski J., *Nowa Księga Przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich w oparciu o dzieło Samuela Adalberga*, Warszawa 1969.
- Lewicki A.M., *Składnia związków frazeologicznych*, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego 1983, t. 40.
- Lipińska M., *L'équivalence des proverbes polonais et des proverbes français*, Łódź 2004.
- Montreynaud F., Pierron A., Suzzoni F., *Dictionnaire de Proverbes et dic-tions*, Paris 1980.
- Müldner-Nieckowski P., *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 2003.
- Radziejewski D., *Angielsko-polski słownik przysłów, powiedzeń, aforyzmów i cytatów*, Włocławek 1998.
- Schapira Ch., *Les stéréotypes en français : proverbes et autres formules*, Paris 1999.
- Skorupka S., *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 1993.
- Taylor A., *The Proverb*, Pensylwania 1962.
- Whiting J. B., *The nature of Proverb*, Harvard Studies and Notes in Philology and Literature 1932, vol. 14.